

- Van Nostrand Reinhold, 1976. – 505 p.
9. Longman idioms dictionary. – Harlow : Addison Wesley Longman limited, 1998. – 398 p.
 10. Oxford dictionary of idioms. – Oxford : OUP, 2005. – 340 p.
 11. The American Heritage Dictionary of Idioms. – Boston, N.Y. : Houghton Mifflin Company, 1997. – 729 p.
 12. The Australian Oxford Dictionary. – Melbourne : OUP, 2004. – 1538 p.
 13. The Canadian Encyclopedia // Електронний ресурс : <http://www.thecanadianencyclopedia.com/>
 14. The Corpus of Contemporary American English // Електронний ресурс: <http://www.americancorpus.org/>

Корольов І. Р.
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

УНІВЕРСАЛЬНІ Й ІДІОЕТНІЧНІ НЕВЕРБАЛЬНІ КОМПОНЕНТИ КОМУНІКАЦІЇ УКРАЇНЦІВ, РОСІЯН І АНГЛІЙЦІВ У СИТУАЦІЇ “ВИПРАВДАННЯ”

Дослідження невербальних складових процесу спілкування набуває великого значення, оскільки саме в процесі комунікації розкриваються основні властивості невербальних компонентів як комунікативно значущих одиниць спілкування [1; 2; 3; 4].

Мета статті – розглянути специфіку невербальних компонентів спілкування у комунікативній ситуації (далі КС) “виправдання” в українській, російській та англійській лінгвокультурах.

Завдання:

- визначити невербальні компоненти спілкування в КС “виправдання”;
- виявити універсальні й ідіоетнічні невербальні компоненти спілкування у КС “виправдання” в українській, російській та англійській лінгвокультурах.

Розглянемо специфіку використання невербальних компонентів спілкування в КС “виправдання” в українській, російській та англійській мовах.

1. Закрити обличчя руками (кінесика) / не дивитись в обличчя співрозмовника (міміка):

укр.: “Я [Зінько], тату, не бавлюся в кохання, а таки справді думаю сватати Маринку, як ви, тату, і ви, мамо, поблагословите мені слати до Маринки старостів, – сказав син несміливо і не дивлячись батькові в вічі” [Нечуй-Левицький 1991, 401]. У наведеному прикладі ми спостерігаємо за виправданням Зінька, який намагається аргументувати вибір дівчини перед батьком. Суб’єкт виправдання відчуває повагу до батька і страх його розлютити, про що свідчить невербальний план комунікативної поведінки (“сказав син несміливо і не дивлячись батькові в вічі”);

рос.: “Извините, если я помешал, – начал Павел Петрович, не глядя на нее... мне хотелось только попросить вас... сегодня, кажется, в город посылают...” [Тургенев 1987, 466]. Суб’єкт виправдання (Павло Петрович), використовуючи мовленнєву тактику “Пошук суттєвого аргументу виправдання”, виправдовується перед Фенечкою за те, що потурбував її з дитиною. Через це у своїй невербальній поведінці він не дивиться на співрозмовника, сподіваючись на переконливість власних аргументів;

англ.: “Only myself, – he assented with a sigh. – I [John Carker] don’t seek to divide the blame or shame... Ah, James, – returned his brother, speaking for the first time in an accent of reproach, and seeming... to have covered his face with his hands” [Dickens 1994, 178]. У

наведеному прикладі комунікант (Джон Каркер) визнає власну провину перед братом Джеймсом, використовуючи мовленнєву тактику “Визнання провини комунікантом”. Прагнення виправдатися підсилюється невербальною комунікативною поведінкою адресанта, який закриває обличчя руками (“to have covered his face with his hands”).

2. Взяти за руку / подати / протягнути / потиснути руку (такесика) / дивитись прямо в очі (міміка):

рос.: “Елена слегка покраснела и протянула Шубину руку. Он крепко пожал ее... Вот вы меня как будто поймали на дурном чувстве, – сказала Елена, – а ваше подозрение не справедливо. Я и не думала чуждаться вас. Елена посмотрела ему прямо в глаза” [Тургенев 1987, 348]. Суб’єкт виправдання (Олена) використовує мовленнєву тактику “Спростування твердження співрозмовника” (“...а ваше подозрение не справедливо. Я и не думала чуждаться вас.”). Вона намагається виправдати своє ставлення до Шубіна, заперечуючи будь-яку можливість лицемірства зі свого боку. Олені важко говорити правду, її обличчя червоніє (“Елена слегка покраснела”), проте вона є максимально щирою зі співрозмовником, про що свідчить її невербальна поведінка, як-от (“посмотрела ему прямо в глаза”). Для більш вдалої реалізації аргументативної стратегії з метою досягнення бажаного перлокутивного ефекту суб’єкт виправдання дає руку Шубіну (“протянула Шубину руку”). Як видно, росіяни навіть у конфліктних ситуаціях намагаються бути щирими й правдивими. Щиросердність, як зазначають Ю. Є. Прохоров та Й. А. Стернін, є унікальним прагненням та здатністю російської душі до встановлення особистих стосунків на будь-якому рівні соціальних відношень [6, 106]. Отже, гуманність та щиросердна м’якість – одні з найважливіших пріоритетів російської мовної особистості в міжособистісному спілкуванні;

англ.: “*The placable and soft-hearted Briggs speechlessly pushed out her hand at this appeal...*” [Thackeray 1991, 130]. Суб’єкт виправдання (місс Брігс) подає руку Ребеці Шарп із метою залагодження конфліктної ситуації. Цей приклад яскраво засвідчує, що виправдання може реалізовуватися навіть без залучення вербального плану комунікації, оскільки місс Брігс протягує руку, а отже й виправдовується – мовчки (“*speechlessly pushed out her hand*”). Маємо зазначити, що мовчання суб’єкта виправдання в КС “виправдання” в англійській мові зустрічається частіше, ніж в українській та російській. А. В. Павловська зазначає, що англійці є нацією мовчунів (“клуб мовчунів – це суто англійське явище... вони платять гроші за те, щоб прийти і просидіти дві години абсолютно мовчки”) [5, 38–39]. “Мовчання – золото”, “пусті весла гучніше шумлять” – переконують англійці дітей малку [там само, 38–39]. Це вказує на стриманість та поміркованість англійців, свідчить про те, що навіть у конфліктних та критичних ситуаціях спілкування вони виявляються напрочуд спокійними й виваженими.

3. Обійняти (такесика):

рос.: “Елена! – вскрикнул Инсаров... Он крепко обнял ее и молчал” [Тургенев 1987, 384]. У наведеному прикладі адресант (Інсаров) виправдовується за те, що змушував Олену зізнаватися йому в коханні. Невербальна складова його мовленнєвої поведінки (“Он крепко обнял ее и молчал”) свідчить про те, що в глибині душі він визнає власну провину. Міцні обійми вказують на почуття жалю з боку суб’єкта виправдання, а просодичні невербальні засоби підтверджують наше припущення (“вскрикнул Инсаров... и молчал”). На початку репліки Інсаров навіть підвищив голос. Проте, зрозумівши й миттєво усвідомивши ступінь своєї вини, він вдається до мовчання. Така невербальна поведінка суб’єкта виправдання, що репрезентує російську мовну особистість, вказує на те, що росіяни підсвідомо не можуть контролювати свій емоційний стан у

досліджуваній КС. Проте, коли з часом вони усвідомлюють, що завинили, – стають стриманими й виваженими, як у вербальному, так і в невербальному планах вираження своєї мовленнєвої поведінки.

4. Опустити / схилити голову (кінесика):

укр.: “Не знаю, хто й винен. Хіба стіни та вікна винні... – говорила Степанида Сидорівна, похиливши голову. – Може, хто піддобрювався і підлещувався, тільки не я. Чим же я винна, коли бог навів нашого батька, царство йому небесне, на таку путь, на таку думку” [Нечуй-Левицький 1985, 166]. Суб’єкт виправдання (Степанида) виправдовується перед сестрою Мартою, не визнаючи жодної своєї провини в тому, що помер їх батько. Задля успішної реалізації особистісно-орієнтованої стратегії Степанида використовує характерну для української лінгвокультури мовленнєву тактику “Пошук іншого винного/відповідального” (“Не знаю, хто й винен. Хіба стіни та вікна винні...”), а її невербальна поведінка, коли вона схиляє голову (“похиливши голову”) має покращити результативність виправдання, тобто сприяти досягненню бажаного перлокутивного ефекту;

рос.: “Вас я [Базаров] не презираю, Анна Сергеевна, и вы это знаете... точно я государство какое или общество! Во всяком случае, это вовсе не любопытно; и притом разве человек всегда может громко сказать все, что в нем "происходит"? Базаров наклонил голову” [Тургенев 1987, 520]. Адресант (Базаров) виправдовує своє ставлення до оточуючих, зокрема до адресата – Анни Сергіївни, використовуючи мовленнєву тактику “Апеляція до попереднього позитивного досвіду стосунків” (“Вас я [Базаров] не презираю, Анна Сергеевна, и вы это знаете...”). Невербальний компонент його мовленнєвої поведінки (“наклонил голову”) свідчить про прагнення суб’єкта виправдання до успішної реалізації обраної аргументативної стратегії.

Маємо зазначити, що такий невербальний кінесичний компонент мовленнєвої поведінки, як *похилення голови* не використовується англійцями в КС “виправдання”. Це свідчить про вищий рівень їхньої самоповаги й надто розвиненого почуття власної гідності, порівняно з українцями та росіянами. Англійці можуть схилити голову лише тоді, коли висловлюють шанобливе ставлення до батьків або особи, вищої за соціальним статусом, на відміну від українців і росіян, які роблять це, відчуваючи власну провину.

5. Поцілувати / прикласти губи до руки співрозмовника (такесика):

рос.: “...простите меня [Николай]! – И, схватив руку отца, он прижался к ней губами” [Толстой 1951в, 63]. Суб’єкт виправдання (Микола) виправдовується перед батьком (графом Іллею Андрійовичем) за те, що програв велику суму грошей, використовуючи мовленнєву тактику “Пошук суттєвого аргументу виправдання” (“Что же делать! С кем это не случилось! – сказал сын”), а також хапає руку батька і цілує її (“...схватив руку отца, он прижался к ней губами”), що підсилює результативність перлокутивного ефекту. Варто зазначити, що цілувати руки батькам для російської лінгвокультури є цілком прийнятним жестом. Саме в такий спосіб діти іноді висловлюють свою шану, любов, відданість батькам.

6. Подивитись з-під пальців (міміка) / терти лоб рукою (кінесика) / біль у серці (психофізіологічна реакція):

рос.: “Николай Петрович глянул на него из-под пальцев руки, которою он продолжал тереть себе лоб, и что-то кольнуло его в сердце... Но он тут же обвинил себя” [Тургенев 1987, 448]. Наведений приклад, де суб’єкт виправдання (Микола Петрович), використовуючи мовленнєву тактику “Визнання провини комунікантом”, відчуває сором перед сином (Аркадієм) і усвідомлює власну провину (такою він вважає свій

зв'язок із молодого дівчиною – Фенечкою), про що й свідчить невербальний план його комунікативної поведінки. Слід зазначити, що така невербаліка є характерною для російської мовної особистості в КС “виправдання”, оскільки дивляться з-під пальців руки і труть собі лоба або стукають по ньому саме росіяни, коли хочуть показати, що визнають власну провину і що вони вчинили так, не подумавши заздалегідь – рос. “пустая голова” (“глянул на него из-под пальцев руки, которою он продолжал тереть себе лоб”). Микола Петрович у наведеному прикладі використовує також і мовленнєву тактику “Декларація ширості”, яка часто вживається росіянами в КС “виправдання”. Щирість виражається в невербаліці, оскільки поруч із кінесичними компонентами наявна також психофізіологічна реакція (“что-то кольнуло его в сердце”).

7. Крутити вуса (кінесика) / показувати зуби (міміка):

англ.: “Humbug-acting! Hang it, she’s the nicest little woman in England, – George replied, showing his white teeth, and giving his ambrosial whiskers a twirl” [Thackeray 1991, 295]. Комуникант (Джордж) виправдовує Ребекку, намагаючись реалізувати особистісно-орієнтовану стратегію через мовленнєву тактику “Спростування твердження співрозмовника”, висловлюючи захопленість цією жінкою. Заперечуючи репліки свого співрозмовника (Доббіна), суб’єкт виправдання демонструє свої білі зуби (“showing his white teeth”), що в англійській комунікативній поведінці свідчить про вищий соціальний статус комуниканта [7, 134], а також одночасно накручує вуса (“and giving his ambrosial whiskers a twirl”). Така невербаліка є характерною для англійської мовної особистості: оскільки виправдання в наведеному прикладі відбувається від імені третьої особи, то Джордж намагається переконати співрозмовника, зосереджуючи увагу на власній “природній зовнішності”, яка, на думку англійців, сприяє вдалій реалізації стратегій спілкування [там само, 134]. Українці та росіяни ж вважають яскраву та привабливу зовнішність запорукою успішної комунікації.

8. Махнути рукою (кінесика) / сісти на щось / край чогось (проксемика) / схилити голову (кінесика):

укр.: “І сам не знаю, що з нею, – казав Загнибіда, піднімаючи свічку вгору, щоб ясніше освітити болящу. – Кидав здоровісінку; вернувся – отак, як бачите!.. Загнибіда махнув рукою і, опустившись на лаву, схилився головою на стіл” [Мирний 1971, 158]. Загнибіда, відчуваючи власну провину в смерті дружини Олени Іванівни виправдовується перед дячихою, реалізуючи особистісно-орієнтовану стратегію через мовленнєву тактику “Заклик до співчуття з боку співрозмовника”. Проте невербальна поведінка суб’єкта виправдання (Загнибіди), як-то: пошук місця для опори, коли людині важко встояти на місці через підвищену емоційність і збудженість (“опустившись на лаву”) і похилення голови (“схилився головою”) нівелюють кінесичний жест махання рукою (“махнув рукою”), а також свідчать про те, що імпліцитно комуникант визнає свою вину. Варто зазначити, що таке поєднання невербальних компонентів є характерним для української мовної особистості, якій притаманні підвищена емоційність і експресивність мовленнєвої поведінки. Слід зауважити, що в російській мовленнєвій поведінці в КС “виправдання” також зустрічається такий невербальний компонент, як пошук місця для опори, який також свідчить про емоційність та “знижений комунікативний самоконтроль” (цит. за Ю. Є. Прохоровим та Й. А. Стерніним [6, 301]) російської мовної особистості. Порівняймо:

рос.: “Аркадий, – начал он, – сделай одолжение... как же можно... там... Я тебя не предупредил... Николай Петрович в смущенье опустился на стул. Сердце его забилося...” [Тургенев 1987, 455]. Суб’єкт виправдання (Микола Петрович) намагається

виправдатись перед сином за свої стосунки з молодою дівчиною Фенечкою. Саме тому, перебуваючи у збудженому емоційному стані, про що свідчить така психофізіологічна реакція, як пришвидшене биття серця (“сердце его забилося”), Микола Петрович шукає місце для опори і сідає на стілець (“опустился на стул”). Представлений план невербальної мовленнєвої поведінки в КС “виправдання” є універсальним для всіх трьох досліджуваних лінгвокультур і наявний навіть у невербаліці англійців. Для англійської мовної особистості він не є характерним, проте ми можемо простежити на наступному прикладі, що існують ситуації, коли емоційно стримані й виважені англійці не можуть приховати емоції, що проявляються через психофізіологічні реакції (“my heart is too full”), і, внаслідок цього так само, як українці та росіяни, шукають місце для опори (“she sank down in a chair”):

англ.: “Do you grudge me [Rebecca] even gratitude, Miss Crawley? It is too much – my heart is too full; – and she sank down in a chair so pathetically, that most of the audience present were perfectly melted with her sadness” [Thackeray 1987, с. 149]. Комуникант (Ребекка) прагне виправдатися перед місс Кроулі, заперечує власні негативні риси характеру, демонструючи відданість і вдячність зі свого боку. Суб’єкт виправдання використовує мовленнєву тактику “Заклик до співчуття з боку співрозмовника”, сідаючи на стілець у повному відчаї. Така невербальна поведінка підсилює перлокутивний ефект і сприяє вдалій реалізації особистісно-орієнтованої стратегії. Слід зазначити, що англійці навіть у критичних ситуаціях залишаються спокійними й виваженими. Вони намагаються контролювати власні емоції у будь-якій атмосфері спілкування, проте дозволяють собі шукати опори тоді, коли досягають певної мети.

9. Підійти / посунути до співрозмовника (проксеміка) / кричати (просодика):

укр.: “То це ти мені колеш очі через свою жінку? – крикнула Кайдашиха, приступаючи до Карпа з другого боку. – От чого я діждалась на старість од своїх дітей!” [Нечуй-Левицький 1968, с. 368]. Суб’єкт виправдання (Кайдашиха) використовує мовленнєву тактику “Заклик до співчуття з боку співрозмовника” (“От чого я діждалась на старість од своїх дітей!”), яка є характерною для мовленнєвої поведінки українців і використовується з метою реалізації особистісно-орієнтованої стратегії. Адресант намагається виправдатися за своє ставлення до дружини сина (Карпа), заперечуючи будь-яку власну провину. Про підвищене емоційне напруження свідчить невербаліка у мовленнєвій поведінці Кайдашихи (вона кричить і підходить ближче – “крикнула Кайдашиха, приступаючи до Карпа”), що привертає увагу Карпа, проте зводить нанівець її прагнення запевнити сина у власній правдивості. Ще однією характерною рисою для українців і росіян є те, що вони можуть підходити дуже близько до співрозмовника. Про дистанцію під час комунікації щодо російської мовної особистості зазначають Ю.Є. Прохоров та Й. А. Стернін: “росіяни ближче за інших підходять до знайомих і незнайомих людей, сідають поруч...” [6, 272]. У КС “виправдання”, як засвідчив наведений приклад із української художньої прози, такий проксемічний компонент невербаліки може призвести як до бажаного, так і до небажаного перлокутивного ефекту. В українців і росіян всі типи дистанції (інтимна, персональна, соціальна та публічна) – є коротшими, ніж у англійців. За спостереженнями Ю. Є. Прохорова та Й. А. Стерніна, інтимна дистанція англійців – 10–45 см. Це надприватна дистанція для шепітного мовлення, обговорення інтимних тем. На цій дистанції у спілкуванні беруть участь запах, подих, тепло співрозмовника, його зоровий образ. Розмова на дистанції (до 45 см.) у англійців розцінюється як вторгнення (intrusion) в особистісний простір [6, 272]. В українців і росіян розмова на такій

дистанції є цілком прийнятною, навіть у КС “виправдання”.

Висновки. Універсальними кінесичними, такесичними, мімічними та проксемічними невербальними компонентами спілкування для української, російської та англійської мовних особистостей у КС “виправдання” є такі: *закрити обличчя руками, не дивитись в обличчя; взяти за руку / подати / протягнути / потиснути руку; махнути рукою; сісти на щось / край чогось; повернутися до співрозмовника.* Невербальна поведінка українців і росіян у вищезазначеній ситуації характеризується емоційністю та експресивністю. Вони використовують широкий спектр жестів, мімічних рухів. Щодо національно-специфічних невербальних компонентів у КС “виправдання”, характерних для української та російської мовної особистості, визначаємо такі: *опустити / схилити голову, обійняти співрозмовника, опустити очі / не підіймати очей, підійти / посунутись до співрозмовника, поцілувати / прикласти губи до руки співрозмовника, посмішка.* Проте, слід зазначити, що проксемічний невербальний компонент *підійти / посунутись до співрозмовника* в контексті КС “виправдання” частіше спостерігається в українському художньому мовленні; а мімічний – *подивитись з-під пальців* і кінесичний – *терти лоб рукою* – в російському. Щодо англійської мовної особистості, то характерними невербальними засобами в КС “виправдання” є кінесичний жест – *giving a twirl*; мімічний компонент – *showing the teeth*; психофізіологічна реакція – *silence*.

Л і т е р а т у р а :

1. Божко Г. П. Речевые тактики в репертуаре русской языковой личности (на материале коммуникативной ситуации “примирение”): дис. ... кандидата филол. наук : 10.02.02 / Божко Галина Павловна. – К., 2003. – 164 с.
2. Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен : [колективна монографія / під заг. ред. Шевченко І. С.]. – Х. : Константа, 2005. – 356 с.
3. Корольов І. Р. Комунікативна ситуація “виправдання”: функціонально-прагматичний та лінгвокультурний аспекти (на матеріалі української, російської та англійської художньої прози ХІХ ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.15 “Загальне мовознавство” / І. Р. Корольов. – К., 2008. – 19 с.
4. Кушнір Н. О. Вербалізація чуттєвих інтенцій у російському діалогічному мовленні (на матеріалі комунікативної ситуації “освідчення в коханні”): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.02 “Російська мова” / Н. О. Кушнір. – К., 2005. – 16 с.
5. Павловская А. В. Особенности национального характера итальянцев, англичан, немцев, норвежцев и финнов, американцев, исландцев / Анна Валентиновна Павловская. – М. : МГУ им. М. В. Ломоносова, 2007. – 172 с.
6. Прохоров Ю. Е. Русские : коммуникативное поведение / Ю. Е. Прохоров, И. А. Стернин. – [3-е изд., испр.]. – М. : Флинта; Наука, 2007. – 328 с.
7. Стернин И. А. Очерк английского коммуникативного поведения / Стернин И. А., Ларина Т. В., Стернина М. А. – Воронеж : Истоки, 2003. – 185 с.

Д ж е р е л а і л ю с т р а т и в н о г о м а т е р і а л у :

1. Нечуй-Левицький І. Вибрані твори. – К. : Дніпро, 1968. – 543 с.
2. Нечуй-Левицький І. Твори в 2 т. – К. : Наукова думка, 1985. – Т. 1 : Повісті та оповідання. П'єса. – 638 с.
3. Нечуй-Левицький І. С. Князь Єремія Вишневецький. Гетьман Іван Виговський : Історичні романи. – К. : Дніпро, 1991. – 511 с.
4. Панас Мирний. Повія. – К.: Вид-во “Дніпро”, 1971. – 525 с.
5. Толстой Л. Н. Собрание сочинений: в 14 т. – М. : Гос. изд-во худож. лит-ры, 1951. – Т. 6 : Война и мир. – 408 с.
6. Тургенев И. С. Избранные произведения. – М. : Худож. лит-ра, 1987. – 671 с.
7. Dickens Ch. Dombey and Son. – L. : Campbell Publishers, 1994. – 890 p.
8. Thackeray W. M. Vanity Fair. – L. : Campbell, 1991. – 744 p.